

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

BOLA OBRAZINING LINGVOKOGNITIV VA IJTIMOYIY-FALSAFIY TALQINI: CHARLES DICKENS VA G'AFUR G'ULOM IJODI ASOSIDA QIYOSIY TAHLIL

Erkayeva Nigora Abdinayim qizi
Turon universiteti, magistrant

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek adabiyotida bola obrazining lingvokognitiv va ijtimoiy-falsafiy talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot Charles Dickens romanlari hamda G'afur G'ulom asarlari asosida olib borildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz adabiyotida bola ko'proq ijtimoiy adolatsizlik qurboni sifatida talqin qilinsa, o'zbek adabiyotida u faol, moslashuvchan va hayotiy tajribaga ega subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokognitiv jihatdan esa bola konsepti har ikki madaniyatda universal semantik yadrolarga ega bo'lsa-da, milliy mentalitet asosida farqlanadi.

Kalit so'zlar: bola konsepti, lingvokognitiv tahlil, diskurs, Dickens, G'afur G'ulom, qiyosiy adabiyot, ta'lim konsepti.

ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА РЕБЁНКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЧАРЛЬЗА ДИККЕНСА И ГАФУРА ГУЛЯМА

Эркаева Нигора Абдинайим кизи
Университет Турон, магистрант

Аннотация

В статье проводится сравнительный анализ лингвокогнитивной и социально-философской интерпретации образа ребенка в английской и узбекской литературе. Исследование основано на романах Charles Dickens и произведениях G'afur G'ulom. Результаты показывают, что в английской литературе ребенок чаще трактуется как жертва социальной несправедливости, тогда как в узбекской литературе он представлен как активный, адаптивный и жизненно опытный субъект. С лингвокогнитивной точки зрения концепт ребенка в обеих культурах обладает универсальными семантическими ядрами, однако различается на основе национального менталитета.

Ключевые слова: концепт ребенка, лингвокогнитивный анализ, дискурс, Dickens, Гафур Гулям, сравнительное литературоведение, образовательная концепция.

LINGUOCOGNITIVE AND SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE CHILD IMAGE: A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON THE WORKS OF CHARLES DICKENS AND G'AFUR G'ULOM

Erkayeva Nigora Abdinayim qizi
Turon University, Master's student

Abstract

The article presents a comparative analysis of the linguocognitive and socio-philosophical interpretation of the child image in English and Uzbek literature. The study is based on the novels of Charles Dickens and the works of G'afur G'ulom. The results show that in English literature, the child is more often portrayed as a victim of social injustice, whereas in Uzbek literature, the child appears as an active, adaptive, and life-experienced subject. From a linguocognitive perspective, the concept of the child has universal semantic cores in both cultures but differs based on national mentality.

Keywords: child concept, linguocognitive analysis, discourse, Dickens, G'afur G'ulom, comparative literature, educational concept

Zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda konseptual va lingvokognitiv yondashuv muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, "bola" konsepti insoniyat tafakkurida universal kategoriyalardan biri bo'lib, u turli madaniyatlarda o'ziga xos semantik va diskursiv xususiyatlarga ega.

XIX asr ingliz adabiyotida, xususan, Charles Dickens ijodida bola obrazi jamiyatning axloqiy holatini aks ettiruvchi markaziy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyotida esa G'afur G'ulom asarlarida bola obrazining faol va moslashuvchan modeli kuzatiladi.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek adabiyotida bola obrazining lingvokognitiv va ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini aniqlash va qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Metodlar (Methods)

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: qiyosiy-tipologik tahlil, lingvokognitiv tahlil, diskursiv tahlil, semantik maydonlarni aniqlash usuli.

Tahlil materiali sifatida *Oliver Twist*, *David Copperfield*, *Nicholas Nickleby* hamda *Shum bola* asarlari tanlandi.

Natijalar (Results)

1. Dickens ijodida bola konsepti

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Charles Dickens asarlarida bola: ijtimoiy adolatsizlik qurboni, himoyasiz va zaif subyekt, axloqiy poklik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Masalan, *Oliver Twist* romanida Oliver obrazi orqali ochlik, ekspluatatsiya va zo'rvonlik muammolari ochib beriladi. Uning mashhur iborasi: "Please, sir, I want some more" ijtimoiy tizimga qarshi ramziy norozilik sifatida talqin qilinadi.

Lingvokognitiv jihatdan "little", "poor", "helpless" kabi birliklar bola konseptining zaiflik semalarini kuchaytiradi.

2. Ta'lim konsepti talqini

Charles Dickens asarlarida ta'lim konsepti ko'pincha ijtimoiy tanqid obyekti sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi Viktorian davr ta'lim tizimini repressiv, utilitar va insoniy qadriyatlardan yiroq mexanizm sifatida tasvirlaydi. Bu tizim bolani erkin fikrlovchi shaxs sifatida emas, balki bo'ysunuvchi va mehnatga moslashgan subyekt sifatida shakllantirishga qaratilgan. Masalan, *Nicholas Nickleby* romanidagi Dotheboys Hall maktabi bilim berish maskani emas, balki bolalarni iqtisodiy ekspluatatsiya qilish institutiga aylangan. Bu yerda bolalar ochlik, jismoniy jazolar va ruhiy tahqirlar sharoitida yashaydi. Ta'lim jarayoni esa bilim berish emas, balki qo'rquv va bo'ysunuvni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, *Hard Times* asarida utilitar ta'lim modeli tanqid qilinib, unda faqat fakt va hisob-kitoblarga asoslangan, emotsional va axloqiy tarbiyani inkor etuvchi tizim ko'rsatiladi. Bu orqali Dickens ta'limni insonni "mexanik subyekt"ga aylantiruvchi jarayon sifatida talqin qiladi. *David Copperfield* romanida esa ta'lim konsepti ziddiyatli xarakterga ega: Salem House maktabidagi qat'iy intizom va jazoga asoslangan tizim salbiy tasvirlansa-da, keyinchalik bilim va o'z-o'zini rivojlantirish ijobiy kuch sifatida talqin qilinadi. Demak, Dickens diskursida ta'lim ikki qutbli tizim sifatida namoyon bo'ladi: repressiv (salbiy) va insoniy (ijobiy).

3. Ingliz va o'zbek adabiyotida bola obrazi

Charles Dickens va G'afur G'ulom ijodida bola obrazi turlicha diskursiv talqin qilinsa-da, har ikkala adib asarlarida bola jamiyatni aks ettiruvchi markaziy semantik kategoriya hisoblanadi.

1. Dickens ijodida bola — himoyasiz, ammo axloqiy pok subyekt

Oliver Twist romanida Oliver obrazi jamiyatdagi adolatsizlik qurboni sifatida tasvirlanadi: "Please, sir, I want some more." (Dickens, *Oliver Twist*, London: Richard Bentley, 1838, p. 12)

Tahlil: Ushbu iqtibos bola konseptining "ochlik", "himoyasizlik" va "adolat talabi" semalarini ochib beradi. Bola bu yerda passiv emas — u norozilik bildiruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. *David Copperfield* romanida esa bola ruhiy jihatdan zaif, ammo ichki dunyosi boy shaxs sifatida tasvirlanadi: "I was a child, and I had nothing to hope for." (Dickens, *David Copperfield*, London: Bradbury & Evans, 1850, p. 45)

Tahlil: Bu yerda bola konsepti "yolg'izlik", "umidsizlik" va "ruhiy zaiflik" semalari bilan bog'langan. *Nicholas Nickleby* romanida Smayk obrazi orqali bola ekspluatatsiya qurboni sifatida ochiladi: "They made me work when I was too weak." (Dickens, *Nicholas Nickleby*, London: Chapman & Hall, 1839, p. 302)

Tahlil: Ushbu iqtibos bola konseptining "zo'rvonlik", "mehnatga majburlash" va "himoyasizlik" semalarini kuchaytiradi.

2. G'afur G'ulom ijodida bola — faol va moslashuvchan subyekt

Shum bola qissasida bola obrazi butunlay boshqacha — faol va hayotiy tajribaga ega shaxs sifatida talqin qilinadi: "Men shumlikni yomonlikdan emas, tirikchilikdan o'rgandim." (G'afur G'ulom, *Shum bola*, Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1963, 25-bet)

Tahlil: Bu iqtibos bola konseptining "moslashuv", "ijtimoiy tajriba" va "hayotiy zarurat" semalarini ifodalaydi. Yana bir misol: "Och qolsam ham kulib yurardim." (*Shum bola*, 1963, 41-bet)

Tahlil: Bu yerda bola konsepti "chidamlilik" va "optimizm" bilan bog'lanadi. Bola og'ir sharoitda ham ruhiy barqarorlikni saqlaydi. Yana bir iqtibos: "Uyda menga ham ish topshirishardi." (*Shum bola*, 1963, 56-bet)

Tahlil: Bu misol o‘zbek mentalitetida bolaga erta yoshdan mas’uliyat yuklanishini ko‘rsatadi. Bola bu yerda faol ijtimoiy subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

3. Qiyosiy ilmiy xulosa

Yuqoridagi iqtiboslar asosida quyidagi ilmiy natijaga kelish mumkin:

Charles Dickens ijodida bola: himoyasiz, ijtimoiy adolatsizlik qurboni, axloqiy pok subyekt.

G‘afur G‘ulom ijodida bola: faol, moslashuvchan, hayotiy tajribaga ega shaxs.

Demak, G‘arb modelida bola — passiv qurbon, Sharq modelida esa faol moslashuvchi subyekt sifatida talqin qilinadi.

4. Qiyosiy tahlil natijalari

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek adabiyotida bola obrazi umumiy konseptual asosga ega bo‘lsa-da, uning lingvokognitiv va diskursiv talqini milliy-madaniy paradigmalarga bog‘liq holda sezilarli farqlanadi.

1. Bola roli

Charles Dickens asarlarida bola ko‘proq passiv qurbon sifatida tasvirlanadi. U ijtimoiy tizim — ishxona, maktab yoki jinoyat muhitining zulmiga duchor bo‘lgan subyekt hisoblanadi. Masalan, *Oliver Twist* yoki *Nicholas Nickleby* romanlarida bola jamiyatning shafqatsiz mexanizmlari qurboni sifatida namoyon bo‘ladi.

G‘afur G‘ulom ijodida esa bola faol subyekt bo‘lib, ijtimoiy muhitga moslashadi, muammolarni hal qiladi va hayotiy strategiyalar ishlab chiqadi (*Shum bola*). Bu holat Sharq mentalitetida bolaga erta yoshdan ijtimoiy rol yuklanishini ko‘rsatadi.

2. Asosiy semalar (lingvokognitiv qatlam)

Ingliz adabiyotida bola konsepti quyidagi semalar bilan bog‘lanadi: poklik (innocence), zaiflik (weakness), himoyasizlik (helplessness), adolat talabi (justice).

Bu semalar ko‘pincha “poor”, “little”, “innocent” kabi leksik birliklar orqali ifodalanadi. O‘zbek adabiyotida esa bola konsepti boshqa semantik maydonga ega: chidamlilik, moslashuvchanlik, sho‘xlik, jamoaviylik. Bu semalar xalqona iboralar, hazil-mutoyiba va kinoyaviy nutq orqali yuzaga chiqadi.

Ta’lim konsepti talqini. Charles Dickens ijodida ta’lim tizimi ko‘pincha repressiv, utilitar, insoniy qadriyatlardan yiroq tizim sifatida tanqid qilinadi (*Hard Times*, *Nicholas Nickleby*). Ta’lim bu yerda bolani rivojlantirish emas, balki uni bo‘ysundirish vositasiga aylanadi. G‘afur G‘ulom asarlarida esa ta’lim hayotiy tajriba, ijtimoiy moslashuv, amaliy bilim sifatida talqin qilinadi. *Shum bola* qahramoni hayotni “norasmiy maktab” sifatida o‘rganadi.

Mezoni	Ingliz adabiyoti	O‘zbek adabiyoti
Bola roli	Passiv qurbon	Faol subyekt
Asosiy semalar	Poklik, zaiflik	Chidamlilik, moslashuv
Ta’lim talqini	Repressiv	Hayotiy tajriba
Diskurs	Kontrast asosida	Xalqona ifoda

Muhokama (Discussion)

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Charles Dickens va G‘afur G‘ulom ijodida bola obrazi umumiy insoniy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa-da, har ikki adibda u turli ijtimoiy-madaniy paradigma asosida talqin qilinadi. Dickens romanlarida bola ko‘proq Viktorian davr jamiyatining ijtimoiy adolatsizligi, sinfiy tengsizlik, mehnat ekspluatatsiyasi va repressiv ta’lim tizimini ochib beruvchi obraz sifatida namoyon bo‘ladi. G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasida esa bola hayotiy sharoitga moslasha oladigan, og‘ir vaziyatlarda ham topqirlik, hazil va ruhiy bardoshlilikni saqlaydigan faol subyekt sifatida tasvirlanadi.

Lingvokognitiv nuqtayi nazardan qaralganda, “bola” konsepti har ikki adabiy muhitda ma’lum universal semantik yadrolarga ega: beg‘uborlik, zaiflik, kelajak, himoya, tarbiya va jamiyat oldidagi mas’uliyat. Biroq ushbu yadrolarning badiiy faollashuvi har bir milliy adabiyotda turlicha kechadi. Dickens matnlarida bola konsepti poor, little, helpless, innocent kabi birliklar orqali himoyasizlik va ijtimoiy zaiflik semalarini kuchaytiradi. Bu birliklar bola obrazini ijtimoiy tizim tomonidan ezilgan, ammo axloqiy poklikni saqlab qolgan qahramon sifatida shakllantiradi. G‘afur G‘ulomda esa bola konsepti xalqona nutq, hazil, kinoya, tirikchilikka oid iboralar va harakat dinamikasi orqali ochiladi. Bu yerda bola obrazining asosiy semalari moslashuvchanlik, chidamlilik, topqirlik va hayotiy tajriba bilan belgilanadi.

Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasi asosida qaralganda, har ikki adib ijodida bola obrazi faqat biologik yosh davrini bildiruvchi obraz emas, balki jamiyatning axloqiy holatini ko‘rsatuvchi konseptual model sifatida ishlaydi. Dickensda bola — jamiyat vijdoni metaforasi ustuvor:

Oliver Twist, David Copperfield yoki Smayk kabi obrazlar orqali jamiyatning adolatsizligi, mehrsizlik va axloqiy inqirozi fosh etiladi. Bola qanchalik zaif va himoyasiz tasvirlansa, jamiyatning shafqatsizligi shunchalik kuchli ochiladi. Gʻafur Gʻulomda esa bola — hayot maktabi oʻquvchisi metaforasi yetakchi oʻringa chiqadi. “Shum bola” qahramoni rasmiy taʼlimdan koʻra koʻproq hayotiy tajriba, muhit bilan muloqot, odamlarni kuzatish va vaziyatga moslashish orqali shakllanadi.

Sh. Safarov va N. Mahmudovning til va tafakkur munosabatiga oid qarashlari nuqtayi nazaridan, bola obrazining badiiy talqini milliy tafakkur va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bogʻliqdir. Dickens ijodida bola obrazining tasviri Viktorian Angliyasidagi workhouse, maktab, mehnat bozori va ijtimoiy tabaqalanish tizimi bilan belgilanadi. Shuning uchun bola koʻpincha jamiyat tomonidan himoya qilinishi kerak boʻlgan, ammo amalda ekspluatatsiya qilinayotgan zaif subyekt sifatida koʻrsatiladi. Oʻzbek adabiy-madaniy kontekstida esa Gʻafur Gʻulom bola obrazini xalqona hayot, mahalla-muhit, tirikchilik, mehnat, kulgi va ogʻir sharoitda ham yashashga intilish bilan bogʻlaydi. Bu holat “bola” konseptining milliy madaniyatda nafaqat himoyaga muhtojlik, balki erta ijtimoiylashuv va hayotiy chiniqish bilan ham bogʻlanishini koʻrsatadi.

V. Karasik va Yu. Stepanovning konsept va madaniy qadriyat haqidagi qarashlari asosida aytish mumkinki, bola konsepti har ikki adib ijodida qadriyatli semantik maydon sifatida namoyon boʻladi. Dickensda ushbu qadriyatli maydon axloqiy poklik, rahm-shafqat, ijtimoiy adolat va insonparvarlik gʻoyalari bilan toʻldiriladi. Oliverning ochlik sharoitida yana ovqat soʻrashi oddiy ehtiyoj ifodasi emas, balki insoniy qadr-qimmatni tan olishga qaratilgan ramziy daʼvat sifatida talqin qilinadi. Gʻafur Gʻulomda esa qadriyatli maydon hayotiy donolik, xalqona zukkolik, bardoshlilik va kulgi orqali ogʻirlikni yengish falsafasi bilan bogʻliq. “Shum bola”dagi bola obrazi jamiyatdan butunlay uzilgan qurbon emas, balki shu jamiyat ichida yashash yoʻlini topadigan, ijtimoiy tajribani oʻzlashtiradigan harakatchan qahramondir.

Qiyosiy tahlil shuni koʻrsatadiki, Dickens va Gʻafur Gʻulom ijodida bola obrazining farqli talqin qilinishi ularning badiiy maqsadi bilan ham bogʻliq. Dickens bola orqali jamiyatni tanqid qiladi; uning romanlarida bola obrazi ijtimoiy adolatsizlikni ochuvchi axloqiy mezon vazifasini bajaradi. Gʻafur Gʻulom esa bola orqali hayotning murakkabligini, xalqona hazil va yashovchanlik falsafasini koʻrsatadi. Dickensdagi bola koʻproq iztirob, ochlik, yolgʻizlik va zoʻravonlik bilan bogʻlansa, Gʻafur Gʻulomdagi bola kulgi, topqirlik, harakat va moslashuvchanlik bilan bogʻlanadi. Shu bilan birga, har ikki adibda bola obrazining markazida insoniylik masalasi turadi: Dickensda bu rahm-shafqat va adolat talabi orqali, Gʻafur Gʻulomda esa hayotga muhabbat, chidamlilik va xalqona donishmandlik orqali ifodalanadi.

Shu asosda umumlashtirish mumkinki, Dickens va Gʻafur Gʻulom ijodida bola obrazi universal semantik yadroga ega boʻlsa-da, uning diskursiv talqini milliy-madaniy sharoitga bogʻliq. Dickensda bola konsepti ijtimoiy tanqid, axloqiy poklik va adolat talabi bilan bogʻliq boʻlsa, Gʻafur Gʻulomda u hayotiy moslashuv, xalqona kulgi, chidamlilik va amaliy tajriba bilan uygʻunlashadi. Bu farq ikki adibning ijodiy pozitsiyasini ham koʻrsatadi: Dickens bolani jamiyat vijdonining mezoni sifatida koʻrsatsa, Gʻafur Gʻulom bolani hayot bilan kurashuvchi va shu kurashda shakllanuvchi faol shaxs sifatida talqin qiladi. Xulosa qilib aytganda, ingliz va oʻzbek adabiyotida bola obrazi jamiyatning axloqiy holatini aks ettiruvchi muhim konseptual kategoriya hisoblanadi. Charles Dickens asarlarida bola — zaif, himoyasiz va adolatsizlik qurboni sifatida talqin qilinsa, Gʻafur Gʻulom ijodida u faol, moslashuvchan va chidamli shaxs sifatida namoyon boʻladi. Bola konsepti universal semantik yadroni saqlagan holda, har bir madaniyatda oʻziga xos lingvokognitiv va diskursiv xususiyatlarga ega boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Dickens Ch. Oliver Twist. – London: Richard Bentley, 1838. – 352 p.
2. Dickens Ch. David Copperfield. – London: Bradbury & Evans, 1850. – 624 p.
3. Dickens Ch. Nicholas Nickleby. – London: Chapman & Hall, 1839. – 768 p.
4. Dickens Ch. Hard Times. – London: Bradbury & Evans, 1854. – 321 p.
5. Gʻafur Gʻulom. Shum bola. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1963. – 120 b.
6. Abrams M. H. The Mirror and the Lamp. – Oxford: Oxford University Press, 1971. – 384 p.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent, 2006. – 256 b.
8. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent, 2010. – 240 b.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 276 p.
10. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
11. Stepanov Yu. Konstanty: Slovar ruskoy kultury. – Moscow, 2004. – 824 p.
12. Karasik V. Language and Personality. – Moscow, 2002. – 320 p.